

PROBLEMY REFORMOWANIA UKRAIŃSKIEGO SYSTEMU PAŃSTWA PRAWA NA DRODZE DO INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Hryshchuk Viktor

*główny współpracownik naukowy
Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych,
doktor habilitowany nauk prawnych, profesor,
akademik Akademii Nauk Szkolnictwa Wyższego Ukrainy,
członek-korespondent Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy,
zasłużony prawnik Ukrainy, (Lwów, Ukraina)
vkhryshchuk@gmail.com
ORCID ID – 0000-0002-6781-9243*

Olha Balyns'ka

*prorektor Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu
Ministerstwa Spraw Wewnętrznych,
doktor habilitowany nauk prawnych, profesor, (Lwów, Ukraina)
olga_bal@ukr.net
ORCID ID – 0000-0002-0168-143X*

Adnotacja. W artykule przedstawiono własne autorskie pojmowanie problematyki funkcjonowania i reformowania instytucji państwa prawa oraz systemu politycznego na Ukrainie, jak również elementów, składających się na ich całość. Ponadto, określono sposoby, umożliwiające pokonanie kryzysu systemowego. Poddano analizie możliwe doktrynalne rozwiązania oraz drogi, zapewniające w perspektywie bezpieczeństwo państwa prawnego. Oddzielny akcent stawia się na konieczność zrównoważenia instytucji bezpośredniej i pośredniej demokracji, przeprowadzenia reformy administracyjnej, wprowadzenie pluralizmu ustawodawczego, zapewnienie właściwej równowagi pomiędzy gałęziami władzy państwowej oraz doskonalenia ustawodawstwa względem jego jakości.

Słowa kluczowe: integracja europejska, reforma systemu politycznego, instytucja demokracji, reforma administracyjna, zrównoważenie statusu prawnego organów władzy doskonalenie jakościowe prawa.

PROBLEMS OF REFORM UKRAINIAN STATE-LEGAL SYSTEM ON THE WAY OF EUROINTEGRATION

Viktor Hryshchuk,

Chief Scientist of the Department of Scientific Work of Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, (Lviv, Ukraine)

Olha Balynska,

*Vice-rector of Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine,
Doctor of Law, Professor, (Lviv, Ukraine)*

Abstract. The article offers author's understanding of the problems of functioning and reform of the state legal and political system in Ukraine, its constituent elements, and also

outlines possible ways to overcome the systemic crisis. Possible doctrinal ways of ensuring the legal security of the state are analyzed. A separate emphasis is placed on the need to balance institutions of direct and indirect power of the people, administrative reform, introduction of legislative pluralism, ensuring an appropriate balance between the branches of state power, and improving the quality of laws.

Key words: eurointegration, reform of the political system, institutions of democracy, administrative reform, balance of the legal status of the authorities, improvement of the quality of laws.

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Віктор Грищук,

головний науковий співробітник Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, (Львів, Україна)

Ольга Балинська,

проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, (Львів, Україна)

Анотація. У статті пропонується авторське розуміння проблем функціонування та реформування державно-правової та політичної системи в Україні, її складових елементів, а також окреслюються можливі шляхи подолання системної кризи. Аналізуються можливі доктринальні шляхи перспективного забезпечення правової безпеки держави. Особливий акцент робиться на необхідності збалансування інститутів безпосереднього та опосередкованого народовладдя, проведення адміністративної реформи, запровадження законодавчого плюралізму, забезпечення належної рівноваги між гілками державної влади, покращання якості законів.

Ключові слова: євроінтеграція, реформа політичної системи, інститути народовладдя, адміністративна реформа, збалансованість правового статусу органів влади, удосконалення якості законів.

Вступ. Право за своїм функціональним призначенням має, зокрема, гарантувати безпеку політичної системи в Україні, яка об'єднує державні та недержавні соціальні інститути й норми, покликані забезпечити незалежність, територіальну цілісність держави та самоуправління народу як основу прогресивного розвитку всіх сфер його життєдіяльності. В українській доктрині права виділяють такі функціональні елементи: 1) інституційний; 2) регулятивний; 3) функціональний; 4) комунікативний; 5) духовний.

Інституційний елемент утворюють окремі політичні інститути: державна влада в її органічному розподілі на законодавчу, виконавчу та судову; політичні партії та суспільні громадсько-політичні організації; церква; органи місцевого самоуправління. *Регулятивний* елемент складають соціальні норми в їх системному утворенні. *Функціональний* елемент чітко проявляється в політичному процесі та політичному режимі. *Комунікативний* елемент є складним системним розгалуженням суспільних політичних відносин. В його складі виділяють інформаційно-комунікативну підсистему: засоби масової інформації; засоби комунікації; науково-інформаційну інфраструктуру, до складу якої включають

систему установ, що спеціалізуються на зборі інформації, її обробці та поширенні споживачам. *Духовний* елемент утворюють: культура віросповідання; політична свідомість; політична культура. Функціонування кожного з цих елементів забезпечується в Україні, передусім, правом як домінуючим засобом регулювання суспільних відносин. Тому запропонована до дискусії тема є надзвичайно широка і багатогранна.

Мета цієї розвідки – на основі зазначених складових проаналізувати проблеми реформування державно-правової системи, що сформувалася в Україні, вводячи її в контекст євроінтеграції.

В українській доктрині права дуже широко висвітлюються позитивні зрушення в політичній системі за роки незалежності й особливо після Революції гідності, яку ознаменував Євромайдан. Зазначаються також постійно ті заходи підтримки реформам, які надає Європейський Союз, зокрема, Республіка Польща як найближчий сусід і стратегічний партнер. Поряд з цим, відзначаються й ті дискусійні питання та проблеми, які виникають на шляху розбудови в Україні демократичної, правової, соціальної держави. Їх наявність істотно впливає на якість права, не дозволяє повною мірою і своєчасно реагувати на виклики соціального буття, належним чином забезпечити через правові засоби безпеку політичної системи загалом.

Щоби це продемонструвати, доцільно зупинитися на окремих, найбільш істотних питаннях, що стосуються намагань удосконалити інституційний та регулятивний елементи політичної системи України.

1. Проблема вироблення механізму збалансування опосередньої та безпосередньої форм народовладдя на шляху до громадянського суспільства

Головне завдання держави – активізувати участь громадян у політичних, економічних і культурних процесах. В сучасних державах північної частини Європи дедалі частіше використовується *референдум як інструмент безпосереднього народовладдя*. Як показала практика, він здатний істотно гармонізувати множину суспільних інтересів, корегуючи, урівноважуючи, збалансовуючи позицію всіх суб'єктів суспільних відносин. Необхідність такого способу безпосередньої демократії викликана чисто практичною ситуацією. Річ у тім, що на шляху демократичних перетворень виявились істотні недоліки наявної системи влади. *Система влади в Україні й надалі ґрунтується на принципах опосередкованого народовладдя*, коли владні функції від імені народу здійснюють обрані ним представники, які фактично не підконтрольні та не підзвітні народові.

Поширеною є думка про доцільність запровадження такого інституту безпосередньої демократії як Всеукраїнський референдум у його новій законодавчій якості, який, відповідно до статті 5 та 38 Конституції України (1), можна наділити законодавчими повноваженнями. В законі України про референдум є можливість виокремити *коло питань, вирішення яких належатиме виключно народові*. Це елемент механізму стабільності політичної системи.

Виправданою видається пропозиція передбачити прийняття Всеукраїнським референдумом *Конституційних законів*, наділених найвищою юридичною силою в ієрархії українського законодавства. У тому разі, коли Конституція України буде прийнята на Всеукраїнському референдумі, зміни (поправки) до неї можуть бути внесені лише Конституційними законами. У випадку, коли Конституція все ж таки буде прийматися Верховною Радою, вона за юридичною силою буде другою після

Конституційних законів. До того ж, вона повинна їм відповідати як законам, що мають найвищу юридичну силу, оскільки вони прийняті народом. Забезпечення цієї відповідності має бути завданням, функцією Конституційного Суду України.

2. Проблема адміністративно-територіального устрою України

У логічній площині концептуальні наукові підходи до вирішення цієї проблеми, в загальних рисах, виглядають так: а) категоричне *заперечення ідеї федералізації України*; б) *укрупнення* з урахуванням українського історичного державницького досвіду, адміністративно-територіальних одиниць з розумно чисельним, індивідуальним у кожному випадку штатом чиновників, а саме: 1) *ліквідація областей*, об'єднання кількох областей у край, наприклад: Волинський, Галицький, Подільський, Буковинський, Русинський, Таврійський, Степовий; 2) *ліквідація районів* через їх укрупнення і *створення повітів* на території кожного краю – один повіт із трьох-чотирьох районів; 3) *ліквідація сільських, селищних Рад і створення волостей* – одна волость із територій п'яти сільрад, що поєднує окремі сільські громади з розумно чисельним штатом чиновників; 4) *запровадження виборної посади сільського голови або старости* в кожному селі, який обирається сільською громадою і діє на безоплатній основі.

3. Реформування апарату управління державою

Вирішення проблеми адміністративно-територіального устрою України може стати своєрідним «вступом» до розв'язання наступної проблеми – *ліквідації, зламу «старої державної машини»* як на всеукраїнському, так і на місцевих рівнях. Розбудована на командно-адміністративних засадах, така система управління державою стала істотним гальмом реформаційних процесів від самого початку української незалежності, виявилась інструментально неспроможною для вирішення нових завдань на шляху реформації суспільства. Провідна роль у «державній машині», без сумніву, належить центральним органам держави. При цьому йдеться про необхідність скорочення кількості міністерств і різного роду державних комітетів, ефективність роботи яких, м'яко кажучи, сумнівна, бо їх позитивний вплив на розвиток суспільних процесів ніякий, а затрати з державного бюджету доволі вагомі.

Зарубіжний досвід та елементарна логіка підказують, що в сучасних складних фінансових умовах можна дозволити в Україні наявність лише, наприклад, таких міністерств як: міністерство економіки, міністерство оборони, міністерство внутрішніх справ, міністерство закордонних справ, міністерство охорони здоров'я. Всі інші міністерства слід ліквідувати, передавши їх повноваження органам місцевого самоврядування.

В нинішніх умовах – після проведення приватизації та зміни політичних пріоритетів на користь людей – *настав час ліквідувати наведені вище рудименти тотального контролю за громадянами і територіями, що успадковані від командно-адміністративної системи*. Змінилися обставини, змінилися суть і функції влади, а тому потреба в надміру керівних і контролюючих органів відпала. Необхідно розвивати місцеве самоуправління, перенести «центр ваги» владних повноважень на місцевий рівень, у міста та інші населені пункти, що має важливе значення для розбудови громадянського суспільства.

З кількісними показниками пов'язані якісні показники державного апарату управління. Йдеться про належне кадрове забезпечення органів держави чесними, висококваліфікованими, патріотично налаштованими фахівцями. Чиновники

повинні не керувати, дозволяти, забороняти або вирішувати щось замість громадян, вони мають обслуговувати їхні інтереси та задовольняти їхні потреби. Ця продуктивна ідея потребує нагального вирішення.

4. Проблема забезпечення гармонізації та збалансованості між гілками влади: законодавчої, виконавчої, судової

Нові життєві реалії вимагають корекції механізму розподілу владних функцій між гілками влади.

Законодавча гілка влади сьогодні наділяє виконавчу, судову владу і, що парадоксально, саму себе відповідними владними повноваженнями. Звичайно, при цьому Верховна Рада, насамперед, дбає про власну компетенцію, своє становище у суспільстві, статус народних депутатів. При цьому *чітко вимальовується прагнення «прибрати до рук» виконавчу і судову владу*. Таке домінуюче становище законодавчої влади суперечить доктрині розподілу влади, не працює ефективно механізм зрівноваження цих трьох гілок влади.

Необхідна *реструктуризація (демонополізація) законодавчої влади*, перехід до *законотворчого плюралізму* та створення *механізму законодавчих рівноваг*. У цьому контексті очевидними можуть бути три суб'єкти законотворчості: Всеукраїнський референдум, про що вже йшлося вище; Верховна Рада; Президент України. Зрозуміло, що це незвично для українського соціуму, бо міняє уяву про владу законодавчу і ніби наділяє Президента додатковими функціями. Згідно з Конституцією України, Президент є главою держави, а не главою виконавчої влади. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади входять у механізм держави. Президент, відповідно до ст. 102 Конституції, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. В силу цього, цілком природно, йому належать функції суб'єкта законотворчості, і це не лише право вето і підпису законів.

Кожен із цих суб'єктів (Президент, Верховна Рада, Всеукраїнський референдум) матиме можливість певним чином урівноважувати інших, виконуючи свої повноваження. При цьому виключиться або, принаймні, мінімізується ймовірність ситуації, коли суспільство стає заручником періодичної і тривалої парламентської кризи.

Перехід до законодавчого плюралізму доцільно здійснити на рівні Конституційного закону «Про владу в Україні» або у самій Конституції України у випадку прийняття її на Всеукраїнському референдумі.

Народ як носій і єдине джерело державної влади (ст. 5 Конституції України) уповноважений безпосередньо визначати через спеціальний Конституційний Закон чи у Конституції України всі принципи організації системи органів влади в державі та їх повноваження, в тому числі і Верховної Ради. Все це, як уже зазначалося, дозволить посилити стабільність політичної системи і всього законодавчого процесу, чітко виробити межі законодавчих повноважень названих вище трьох суб'єктів законотворчої діяльності, а відтак і нормалізувати суспільне життя в цілому, запобігти колапсу влади в умовах можливої парламентської кризи, відкрити широкий простір для реформаційних процесів. Сучасна ситуація в Україні диктує необхідність серйозних політичних та економічних змін.

Що стосується Верховної Ради України, то в засобах масової інформації та наукових джерелах накопичилося чимало, як правило, достатньо обґрунтованих претензій щодо її організації та діяльності. Зокрема, що вона: а) *необґрунтовано*

*велика за чисельністю, а фінансові можливості держави обмежені. У США, наприклад, на 314 мільйонів населення 435 осіб – у Палаті представників та 100 осіб – у Сенаті. В Російській Федерації – 450 осіб у Державній Думі та 166 осіб у Раді Федерації – на більш ніж 143 мільйони населення. Федеративна Республіка Німеччина делегувала 622 особи в Бундестазі та 69 осіб у Бундесраті при чисельності населення 83 мільйони. «Перебір» кількості депутатів в Україні на приблизно, за різними оцінками, 42-44 мільйони населення очевидний, не кажучи вже про фактор фінансової спроможності української держави; б) *діє не оперативно* в часі, маючи надмірно забюрократизовану процедуру прийняття законів, а тому законодавство нерідко відстає від потреб розвитку суспільства; в) *є непрофесійною за якісним складом* народних депутатів, що демонструє відсутність, як правило, належної юридичної освіти, необхідної для провадження законодавчої діяльності; г) *надає безпідставну недоторканність*, що використовується окремими народними депутатами як «схованка» від можливих переслідувань за протиправну діяльність, а також «надійний щит» для збереження і примноження майнових статків, нерідко набутих нечесним чи протиправним шляхом; г) *допускає ганебну морально-етичну поведінку* окремих народних депутатів як під час засідань, так і поза її межами, що є неприйнятним; д) *дозволяє низький рівень участі в її роботі* деяким народним депутатам; е) *перетворилася в політико-економічний клуб «за інтересами»*, де переважає політична демагогія; є) *сприяє появі «штатних» народних депутатів*, які обиралися до неї багаторазово, а ефекту роботи не демонстрували; ж) *фактично відмежувалася від народу* через прийняте нею ж законодавство. І це ще найбільш «м'які» претензії до функціональності Верховної Ради.*

Отже, немає сумніву, що Верховна Рада України в наявному організаційному кількісно-якісному варіанті є до певної міри корумпованим, низько компетентним, громіздким, заполітизованим, непрофесійним, неоперативним, суперечливим у своїх діях, невиправдано дорогим і малоефективним органом держави, що інструментально нездатний ефективно здійснювати законодавчу діяльність, а сама ідея парламентаризму в такому контексті і з такими формами й методами діяльності виявляється значною мірою скомпрометованою. Нині правовий статус Верховної Ради гіперболізований, перебільшений нею самою, його слід оптимізувати до розумних меж.

Гілки влади мають бути рівноправними в джерелі легітимності своїх повноважень, які вони, як уже зазначалося, повинні отримати через всеукраїнський референдум безпосередньо від носія суверенітету і єдиного джерела влади – народу.

Верховна Рада України не повинна мати права наділяти саму себе, а особливо інші гілки влади владними повноваженнями, визначити свій і їхній правовий статус. Нині фактично інші гілки влади певною мірою залежні від Верховної Ради України.

Через Всеукраїнський референдум, очевидно, вирішаться й *організаційно-правові питання забезпечення якості роботи Верховної Ради України:*

1) *про відхід від неадекватної системи виборів депутатів за партійними списками* (відкритими чи закритими). Запропонована система партійних виборів скомпрометувала себе через корупцію, кумівство, підкуп виборців та інші ганебні вчинки. Як показала практика, партії включали до своїх списків не завжди тих, хто

становить інтелектуальний потенціал України і може забезпечити високу якість законотворчості. Виявилося, що, попри демагогічні запевнення про політичну відповідальність партій, вони реально ні за що не відповідають. Крім того, партії, які в сукупності становлять приблизно 4-5 % від загальної чисельності українського населення, фактично узурпували владу, що є грубим порушенням засад демократії. Нерідко чисельність партії «роздута», іноді трапляються «кишенькові» партії якогось олігархічного клану, який спритно використовує її для просування «своїх» людей до Верховної Ради з метою впливу на законодавчу діяльність.

Вихід із ситуації – партії мають висувати своїх кандидатів у виборчих округах чи нових адміністративно-територіальних утвореннях нарівні з іншими суб'єктами виборчого процесу, і вже у контексті передвиборчого процесу доводити переваги та високі якості свого кандидата. Вони повинні «вирости» на цьому ґрунті до рівня парламентських, набути професійності, злитися з народом і бути його органічною частиною, вболівати за його інтереси та потреби. Тому вибори за партійними списками є недоречними в українському континуумі;

2) *про запровадження виборчих цензів до кандидатів у депутати*: освіта, вік, практичний стаж роботи, суспільно-моральна характеристика, відсутність притягнення до кримінальної відповідальності за умисні злочини, кількість разів обрання депутатом Верховної Ради України. Такі цензи широко використовуються у багатьох штатах США та інших державах. *Вихід із ситуації*: при двопалатному варіанті законодавчого органу можливе поєднання розширених виборчих цензів (верхня палата) – для забезпечення професійності у законотворчості, і звужених виборчих цензів (нижня палата) – для забезпечення представництва;

3) *про кількісний склад* Верховної Ради України висловлені різні думки: 450, 300, 100 чи 150 народних депутатів. Тут можна з упевненістю сказати, що народ проголосує за розумно мінімальний її склад;

4) *про роботу депутатів на постійній оплатній основі* або у сесійному порядку на безоплатній основі. Відповідь Всеукраїнського референдуму на це питання також не важко спрогнозувати;

5) *про право народних депутатів на недоторканність*, що залишається питанням контраверсійним, але при цьому відповідь на нього більшості народу за підсумками Всеукраїнського референдуму буде, як видається, негативною;

6) *про квоту кількості разів обрання до Верховної Ради України*, що мабуть, як і для Президента України, не має перевищувати двох разів поспіль.

За Президентом України має бути закріплене право внесення проектів законів на Всеукраїнський референдум, а також до Верховної Ради, яка повинна розглянути їх у першочерговому порядку впродовж одного місяця.

В умовах можливої парламентської кризи чи за інших виняткових умов Президента необхідно наділити також правом видання Указів для урегулювання будь-якого питання у певній сфері суспільних відносин, за винятком питань, регулювання яких віднесено до компетенції Всеукраїнського референдуму. Ці Укази Президента мають діяти доти, доки Верховна Рада України прийме Закон з цього питання і коли він набуде чинності. Суспільні процеси в ситуаціях можливої парламентської кризи повинні розвиватися в правовому полі, оперативно вдосконалюватися для забезпечення правової безпеки політичної системи, прогресивного розвитку держави і суспільства.

5. Якість державних законів

З широких філософських позицій під якістю слід розуміти сукупність найбільш істотних властивостей, які характеризують певний предмет чи явище і відрізняють його від інших предметів чи явищ оточуючої дійсності.

Якість правового регулювання та охорони суспільних відносин можна розглядати принаймні в трьох площинах: 1) якість наукового забезпечення законодавчої бази; 2) якість законодавчої діяльності Верховної Ради України; 3) якість правозастосовної діяльності.

На жаль, доводиться констатувати *відсутність в Україні спеціального державного законопроектного органу*, здатного забезпечити розробку проектів законів на сучасних наукових засадах.

На сьогоднішній день склалася парадоксальна ситуація, при якій у державі відсутній єдиний орган, спроможний системно, на науковій основі розробляти науково обґрунтовані проекти законів, а також відповідати за їх якість. Ці проекти готують люди, які здебільшого не мають глибокого розуміння про принципи організації та функціонування держави, про право загалом та принципи правового регулювання зокрема. Найчастіше ця функція падає на Кабінет Міністрів чи підпорядковані йому Міністерства, що не є їх завданням. Та й фахівців з юридичною освітою найвищої кваліфікації там практично немає. Крім цього, наслідком такої ситуації є так званий *«відомчий» підхід*, коли відомство намагається нав'язати країні, народові своє, нерідко спонтанне, необґрунтоване, суб'єктивне, суперечливе бачення правового врегулювання певної сфери суспільних відносин і, на жаль, часто не на користь громадян.

Найважливішою передумовою високої якості правового регулювання є належний рівень наукового забезпечення розроблення, прийняття та застосування законодавства. На жаль, доводиться констатувати, що наша правова наука не є повноправним суб'єктом правотворчої діяльності.

Отже, назріла необхідність, враховуючи історичний досвід, *створити Державну кодифікаційну Комісію України* – єдиний державний орган, який має бути наділений виключними повноваженнями щодо розроблення законопроектів для їх розгляду на Всеукраїнському референдумі чи у Верховній Раді.

Попри доволі вагому аргументованість, викладені вище судження не позбавлені певних ознак дискусійності, як і інші судження щодо аналізу доволі складної української державно-правової дійсності та забезпечення правової безпеки політичної системи України.

Висновки. Загалом проблема реформування державно-правової системи з урахуванням динамічно змінних суспільних відносин не стосується якогось окремого типу держав, не залежить від режиму правління, геополітичних характеристик чи соціокультурної інфраструктури, але це питання доволі активно хвилює сучасний світ, адже системна криза руйнує засади традиційної моделі влади і дає поштовх до росту скептицизму щодо владної системи як такої. Україна вкотре зіткнулася з проблемою державно-правової кризи, тепер уже, на жаль, ускладненою воєнними реаліями і новітніми технологіями. Пошук шляхів подолання цієї проблеми міститься не в одній науковій галузі і потребує міждисциплінарного підходу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Харків: Право, 2017. 76 с.
2. Гришук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. [2-ге вид., перероб. і допов.] Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. 768 с.
3. Гришук В.К. Формула корупції. Юридичний вісник України. 2016. № 1- 2. С. 6-7; № 3. С. 2-13.
4. Balynska O. European integration of Ukraine in the context of social and cultural security. *Bezpieczenstwo Prawne Panstw Demokratycznych w Procesie Integracji Europejskiej: Polska – Slowacja – Ukraina: kol. monografija / Recenzenci: prof. L. Antonowicz, prof. S.L. Stadniczenko.* Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2016. 326 s. S. 187-193.
5. Балинская О.М. Право как модель поведения в обществе. Knowledge. Education. Law. Menegement. Łódź: Wydawca fundacja «Oświata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO», 2015. № 3 (11). P. 20-28.
6. Благута Р.І., Балиньська О.М. Філософія кризи влади. Пріоритетні напрями дослідження розвитку держави і права в умовах євроатлантичної інтеграції України: кол. монографія; за заг. ред. Н. Камінської. Київ – Дрогобич: Пбсвіт, 2018. 288 с. С. 11-21.

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Kharkiv, 2017. 76 p. [in Ukr]
2. Hryshchuk V. K. (2013) *Filosofsko-pravove rozuminnya vidpovidal'nosti lyudyny* [Philosophical and legal understanding of human responsibility]: monograph. Khmel'nytskyy. 768 c. [in Ukr]
3. Hryshchuk V. K. (2016) *Formula koruptsii* [The formula of corruption]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* (Legal Bulletin of Ukraine). N 1- 2. P. 6-7; N 3. P. 2-13. [in Ukr]
4. Balynska O. European integration of Ukraine in the context of social and cultural security. *Bezpieczenstwo Prawne Panstw Demokratycznych w Procesie Integracji Europejskiej: Polska – Slowacja – Ukraina* [Legal Security of Democratic States in the European Integration Process: Poland - Slovakia – Ukraine]: kol. monograph. Lublin, 2016. 326 p. P. 187-193. [in Eng]
5. Balynska O.M. (2015) *Pravo kak model' povedeniya v obshchestve* [Law as a model of behavior in society]. Knowledge. Education. Law. Menegement. Lodz. N 3 (11). P. 20-28. [in Rus]
6. Blahuta R.I., Balynska O.M. (2018) *Filosofiya kryzy vlady* [Philosophy of the crisis of power]. *Priorytetni napryamy doslidzhennya rozvytku derzhavy I prava v umovakh yevroatlantychnoyi intehratsii Ukrainy* Priority directions of the study of state and law development in the conditions of Euro-Atlantic integration Ukraine): kol. monograph. Kyiv – Drohobych. 288 p. P. 11-21. [in Ukr]